

УДК821.161.2.09

І. О. ОЛІЙНИК

ОБРАЗ «МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ» У ТВОРЧОСТІ А. МАЛИШКА І М. СТЕЛЬМАХА

Статтю присвячено естетичному функціонуванню літературних образів «малої батьківщини» у творчості А. Малишка і М. Стельмаха. Розглядаються аспекти художньої презентації образів подніпровської і подільської природи, звичаїв місцевих мешканців, роль фольклору.

Ключові слова: Україна, «мала батьківщина», текст, тема, образ.

Останнім часом у філологічній науці все більше уваги приділяється взаємозв'язку між художнім текстом і відображеним у ньому життєвим простором. Як відомо, поняття «текст» за своєю сутністю складне й неоднозначне. Уведене в обіг структуралістами, воно набуло нових значень у постструктуралізмі, деконструктивізмі, постмодернізмі. Сьогодні категорія «текст» є не тільки однією з найпопулярніших категорій сучасного літературознавства, а й однією з найдискусійніших. Образ «малої батьківщини» для письменника – це призма через яку він розкриває своє уявлення про світ, ставлення до нього та до власної «тіснішої вітчизни». Через образ «малої батьківщини» письменники передають свою любов до неї та всієї України. Край митця, де він народився і зростає «малою» Батьківщиною не лише географічно, а й духовно. Кожна нація має свій образ простору, географічно виражений і такий, що впливає на структуру душі, тип мислення, спосіб пізнання навколишнього світу.

Постановка проблеми специфіки функціонування у творчості А. Малишка образу України належить дослідникам: В. Базилевському, С. Скляренку, С. Крижанівському, В. Лесуку, С. Борзенку, В. Буряку, С. Демянівській, Л. Коваленку, М. Острику, Ю. Бурляй та ін. Аналогічна проблема моделювання образу України у творчості М. Стельмаха стала об'єктом дослідження О. Бабишкіна, В. Піскунова, І. Семенчука, М. Домницького, Н. Ткаченка, К. Ходосова, Г. Штоня, Я. Гуменного та ін. Разом з тим ці студії мали здебільшого принагідний характер, не висвітлювали багатогранності метаобразу України та еволюцій «малої вітчизни» в доробку письменників.

Мета дослідження: на текстуальному рівні з'ясувати особливості моделювання образу України та «малої» батьківщини у творчості А. Малишка і М. Стельмаха.

А. Малишко і М. Стельмах народжені одного – 1912 року, розпочали творчу діяльність у трагічні 30-ті роки, гартувалися Другою світовою війною. Але найважливіше, що їх об'єднувало, – це любов до рідної України та відповідно – Придніпров'я та Поділля. Традиційно А. Малишка вважають талановитим поетом-піснярем, а М. Стельмаха кваліфікують як поета у прозі. Про дружбу А. Малишка і М. Стельмаха відомо небагато, але точно відомо, що вона існувала. Свідченням їхньої дружби є спільні фотографії, датовані 1950 та 1964 роками. Відомо, що А. Малишко був редактором першої збірки М. Стельмаха «Добрий ранок», яка вийшла друком у 1941 році. Лейтмотивом лірики митців є Батьківщина в її історичному існуванні від козацького минулого до сучасності авторів. Доля й недоля України становили осердя образності, емоційного й естетичного світу лірики й епіки А. Малишка і М. Стельмаха.

А. Малишко і М. Стельмах жили і творили в добу сталінського режиму, неміфічний простір тоталітаризму більшовиків наклав свій ідейний відбиток на зміст їх писань. Проїнята героїкоромантичним пафосом дикція відповідала спущеній «з гори» компартійній ідеології. Проте талант обох митців, даний Богом дар і рідкісне відчуття естетичної природи слова, щирість переживань – це те, що забезпечило невмирущість кращої частини їхніх творів.

Поезописьмо А. Малишка охопило різні сторони життя українського народу, відтворило красу українського довкілля – Придніпров'я, Поділля і Полісся. Культивує поетику неофольклоризму щедре вживання прямих народномовних конструкцій, що дає змогу читачеві відчувати пієтетне почуття автора до рідної землі. Кожна збірка поета пронизана патріотичними конотаціями любові до рідного краю, до України, якій поет вдячний за все:

Ти мене з дитинства підймала,
Хліб дала з піснями солов'я,
Відвела доріг мені немало,
Земле, зореносице моя! [2,64].

Хліб, спів солов'я та земля – це образи, що відображають Україну. А. Малишко часто в поезіях використовує близькі серцю мікрообрази, символи тощо (образ хліба, колоска) зі сфери традиційних занять краян, насамперед хліборобства, які акцентують його силу та міць:

Наливайся в повен голос,
Мов пшеничний колос,
Мрій моїх велика сила,
Ніжність моя мила [2, 64].

Ліричний наратор оперує додатковим предметом порівняння «Мов пшеничний колос» для емоційного саморозкриття, що зближує поетичний себевираз зі сферою народно-поетичного чуття. Частими є звертання автора до сил природи, зокрема до оживлюючої природу дощику, з проханням не оббити колосків, таких дорогих для хлібодарів усієї України: «Дощик, дощик голубий, / Колосків не оббий...». Епітет «дощик голубий» автор вживає в контексті ритуалемного благання: «Лийся тихо вдалині / На гречки та ячмені» [2, 75].

Колоскову орнаментику використовували ще трипільці, для яких колосок – свого роду медіум між землею і космосом, бо виростає із землі-хлібини, тягнеться вгору, мовби єднаючи Небо і Землю. Хліб – найбільша святість нашого народу. Хліб як найцінніший скарб на землі та дарунок роботящих рук постає в багатьох віршах А. Малишка. Так, у поезії «Учитель» ліричного героя пригощають «пахучим хлібом». Це давня українська традиція: проводити та зустрічати хлібом-сіллю, – що входить у традиційні обрядодії та народну поезію. Хліб, образ-символ достатку і добробуту народу, центральний образ поезії «Урожай». А. Малишко закликає і возвеличує український народ, який любить та шанує хліб, перетворюючи рідний край на житницю Європи:

Про хліб насущний. За налив зернини,
За пшениці дорідної краси –
Ти кров свою загубиш до краплини
Але землі цієї не віддаси [2, 48].

Поезія «Пейзаж» оперує «згущеними» національними реаліями. Вона наповнена багатьма українськими образами: берези, ромаш-

ки, поля, «гарячого зерна». У концептосфері лірики А. Малишка український пейзаж органічно пов'язаний з хлібом. Хліб і сіль для А. Малишка – синонімічні топоси рідної землі:

Далекий крик у вечоровім полі,
Снопи у копах, зорі охололі,
Калини стиглість, бубни до весіль –
Це рідна осінь, це мій хліб і сіль [2, 147].

При створенні художнього образу України в українській поезії середини ХХ століття визначальну роль відіграють образи-символи. Здебільшого власною назвою «Україна» поети номінували український простір. Описуючи події Другої світової війни, М. Стельмах локалізує дію в Україні:

Заклубились намети в долині,
Шлях спадає в настояну тиш.
За горбами лежиш, Україно,
Краю мій, за горбами лежиш [4, VII,53].

Патріотизм до рідної землі поет пов'язав з бажанням сіяти «жито й щастя» на українським полі, прославляти і любити свій рідний край усією душею:

В твоїм грозівім полі, Україно,
Посію жито й щастя у ріллю
Не краю серця я на половини –
Усім і край свій і славлю і люблю [4, VII, 99].

Синонімічний ряд означень «великої» і «малої» батьківщинив М. Стельмаха – багатий, поетично виразний:

Земле моя, запашна, барвінкова,
Ріки медові, дощі золоті,
Тільки б побачить тебе у обнови –
більше нічого не хочу в житті [4, VII, 72].

На противагу воєнним руйнаціям Батьківщини ХХ ст. М. Стельмах у дусі А. Вольтера і В. Самійленка підносить благодотворну ідею плекання саду своєї Вітчизни:

Як скарб свою, зберемо попіл із руїни,
Замісимо на водах срібного Дніпра,
І ти в окрасі материній, Україно,
Садками схилишся до нового двора [4, VI-1,57].

Образами колоска, зерна, хліба наповнена творчість як А. Малишка, так і М. Стельмаха. У назву роману автор виносить два ключові художні концепти: хліб і сіль, уводить їх у склад тричлену. В епіграфі до цього твору епік зазначає: «Уклоняємося вам хлібом і сіллю. Найдорожче людині – хліб, сіль і честь». У поезії подолька ці поняття конкретизуються історичними уточненнями. Так, у поезії «На в'їзд червоних козаків» автор описує повернення

козаків, зустріч їх селянами хлібом-сіллю: «Народ іде, стоїть із хлібом-сіллю...». Вірш «Тобою, краю мій, живу» передає любов до рідної України за допомогою образів-символів хліба та Дніпра на рівні щиро сповідального звірвання: «Твоє долею, судьбою, / Насущним хлібом і Дніпром» [4, VII, 88].

А. Малишко і М. Стельмах – лірики, їх образний світ єдина велика любов до пісні. Відомо, що понад сто друкованих творів А. Малишка покладено на музику. Фронтіві друзі згадують, що поет легко й просто писав поезії на вже готові мелодії. Введення фольклорних образів та мотивів, символів тощо, забезпечувало органічність фольклоризації ліричних текстів митця, а такий перехід є найбільшим визнанням для письменника.

Улюбленими піснями українського народу стали його «Пісня про рушник», «Київський вальс», «Стежина», «Ми підем, де трави похилі», «Пісня про Київ», «Як на дальнім небосхилі», «Запливай же, роженько весела», «Мое кохання» та інші. «Пісня про рушник» – це сповідь-спогад ліричного героя, пройнята материнським теплом і синівською вдячністю. Пам'ятав А. Малишко, як проводжала його мати на навчання до Києва і «в дорогу далеку» дала вишитий рушник. У цій поезії – два величних образи: мати та рушник. Рушник – це символ України, найдорожчий подарунок матері в дорогу синові як пам'ять про дім, побажання щасливого майбутнього в новому самостійному житті. Образ Матері – домінуючий образ в ліриці А. Малишка, над яким він працював усе життя. Неосяжна любов до матері стала мотивом багатьох його поезій. На думку Д. Павличка, «ця любов була, мабуть, найголовнішим джерелом його творчості; вона щоразу повертала йому натхнення і нагадувала, в ім'я чого він працює...» [3, 5]. У ранніх поезіях митець оспівує образ своєї матері, Ївши Базилихи, далі образ стає глибшим, «розпросторюється» до образу солдатської матері, матері-України, матері-Землі.

Поглиблював зразки камерної та громадянської іпостасі образу матері М. Стельмах. Є. Гуцало зазначив, «Мати – одне з найсвятіших понять для письменника. По-синівському низько схиляючись перед образом матері, М. Стельмах усією своєю творчістю проспівав гімн жінці, її материнству, яке споконвіку да-

рувало і дарує життя, вічність родові людському» [4, I, 16]. Ніжне, добре ставлення до матері в М. Стельмаха, матір постійно живе в думках його ліричного героя:

Куди не йду, чи спать лягаю, чи встаю,
Усе мані ввижається ізнову:

Як мати бідна журиться в моїм краю,
Ночами ходить потайки в діброву [4, VII, 63].

У поетичних текстах М. Стельмаха образ матері асоціюється з ненькою-Україною: «Батьківщино, моя Батьківщино, / Я твій син і жива твоя кров [4, VII, 97]. Цими рядками автор звертається до Батьківщини як син до матері, що символізує відданість та відчуття родинної єдності з краєм, у якому живе письменник, – Україною.

По-своєму інтерпретує образ рушника М. Стельмах. У вірші «Рушник», він виступає не тільки образним означником, а й символом кохання: «І вишивала на зорі / Любов'ю милому рушник» [4, VII, 145].

У всіх описах українських просторів пера А. Малишка і М. Стельмаха присутні природні образи-символи, які стають синекдохальним утіленням України, її образом. Важливо відзначити, що деякі дерева і квіти, вживаються значно частіше, ніж інші, зокрема ті, що набули стійку традицію, утвердились у символіці народної поезії. Багато уваги приділили письменники, зокрема деревно-кущовому рослинному світові України, образам-символам, що відображають рослинний світ України. У творчості А. Малишка та М. Стельмаха домінують образи вишні, тополі, дуба, верби, берези, калини, барвінку та ін.

Вишневий садок згадується в поезіях обох письменників. Зокрема М. Стельмах полюбив увіковічений Т. Шевченком та народними піснями образ вишневого садка, який яскраво символізує Україну, присвятив йому поезії: «Садок вишневий коло хати...», «Черешнями-вишнями взгір'я взялося...», «Вишневий садок розквітне коло хати...», «Вишневий цвіт сповів світання...». Зображуючи цей садок, автор наголошує, на локалізації подій, що відбуваються саме на «вишневій» Україні. Він так захопився цим образом, що вишневий колір стає одним з улюблених у його творчості. Український фольклор широко послуговується образом вишневого садка: «Тече річка невеличка з вишневого саду», «Вишневий садо-

чок процвітає», «Ночувала нічку в вишневім садочку», «Ой, сяду, сяду в вишневім саду, а сама гірко заплачу», «Поховай мене, брате, вірний товаришу, в вишневім саду» та ін. [1]. М. Стельмах – великий поціновувач фольклору, а саме: народної пісні. Він сам збирав та записував, досліджував і організовував фольклорні записи і студії пісні, що й детермінувало «відфольклорну» поетику літературної творчості.

Зображуючи величний образ України – Батьківщини, письменники часто звертаються до вужчого і ближчого їм образу «малої вітчизни». Важливо відзначити, що слово стає художнім образом лише в контексті літературного твору. Регіон, де народився письменник, стає текстом його творів, оскільки кожна місцевість характеризується наявністю власної історії, території, ландшафтів, пейзажів, фольклору, мовлення, побуту, звичаїв, обрядів, характерів та образів. Варто зауважити, що в нашій статті «придніпровський» та «подільський» текст розглядається як феномен літератури, а не реалію навколишньої дійсності. Специфіка тексту «малої» Батьківщини обумовлена автобіографічними фактами письменника, типом його світовідчуття й образного мислення.

«Придніпровський» текст тісно пов'язаний із життям та творчістю А. Малишка. Образ рідного Придніпров'я – Обухівщини – проходить через усю творчість поета. «Мала» батьківщина відображається письменниками не лише через мову творів, природу та фольклор, звичаї, традиції, побут корінних мешканців краю. Ця батьківщина розуміється також як минуле письменника і це яскраво спостерігається в автобіографічних творах. Рідний край став частинкою душі поета, повнозначною складовою його біографії, отримав естетичне значення і вплинув на змістоформу творчості письменника. Де б не перебував поет, завжди і всюди він носить у своєму серці спогади про рідне Придніпров'я.

Уже раннім поезіям А. Малишка притаманне глибоке відчуття краси рідного краю. Кожна деталь, під його пером ставала поетичною, деколи набувала найвищого символічного значення. Дніпро – рідна річка поета в прямому розумінні і водночас символ української могутності. Образ Дніпра оформився в багатьох поезі-

ях А. Малишка; як символ він став означенням широкого поняття «Україна», а також локального – «малої батьківщини». В «горобину ніч» Другої світової війни вдалині від рідного дому, ліричний герой тужить за Дніпром:

Де красні лозняки, де косовиця в луці,
Шумлива дівтора, дівчат ласкава річ,
– Широкий Дніпре мій, з тобою ми в розлуці [2, 137].

Яскравим доказом любові до рідного краю південної Київщини є цикл «Сонети обухівської дороги», у яких автор вказує на місце свого народження:

Я з тих країв, де в сині оболоні
Гарячі персні розкидає день,
Де грузли в землю революцій коні,
В очах відбивши завтрашню ясень [2, 380].

Печаль за рідною домівкою змушує автора писати автобіографічні рядки:

Ось той місток, де я колись ходив,
Де знав любов і тиху вів розмову,
Встеляє день симфонію кленову
В долоні хмар, у лоно теплих нив [2, 382].

Сучасні А. Малишкові придніпровські персонажі час від часу з'являються в його поезіях. Окрім образів матері та батька письменника, це постаті учителя Тодося та простих людей, які своєю працею, любов'ю та красою творили образ України.

Серце України, Київ, утілює як «малу» Батьківщину поета, так і центр республіки України. У його творах можна виокремити присутність київського, міського тексту з локальними топосами: площі, трамваю, кварталу, майдану. Для А. Малишка вони є дорогими та близькими, адже деталізують і символізують рідне місто поета. Придніпров'я у творчості А. Малишка є амбівалентною величиною і тому потребує додаткового детальнішого вивчення.

Поділля – «мала вітчизна» не тільки М. Стельмаха, а й більшості його літературних героїв. Подільська топоніміка ввійшла в більшість творів, митця і найкращі з них вийшли з-під пера майстра в невеличкому подільському селі Дяківці. Любов до своєї «малої» Батьківщини М. Стельмах із епічним розмахом розкрив у прозі. Художнє краєзнавство письменника вилилось в адекватне, різноаспектне знання та мистецьке розкриття народного, зокрема сільського життя, побуту, звичаїв, культури, фольклору й дало змогу майстерно презентувати картини подільської природи.

«Подільський» текст яскраво виражається в автобіографічній диалогії «Гуси-лебеді летять», «Щедрий вечір». Ще маленьким хлопчиком М. Стельмах почав захоплюватися красою подільської природи, подільської пісні, фольклору та звичаїв. Повість «Гуси-лебеді летять» присвячена батькові й матері письменника. Захоплений принадами подільської землі автор майстерно передав слуховий образ краю: «Коли ми обминаємо липовий шлях і опиняємось у долині, нас оточує воркування струмків. Співаючи, вони заклопотано поспішають собі і до ставків, і до левад, і на Ведмежу долину, де в'юниться річечка» [5, 43]. Липовий шлях, Ведмежа долина – поетичні топоніми подільської землі, які стали показником подільської автентичності. Інтрадієгетичний наратор черпав основу для описів з народних пісень та щедрівок. Спостерігав за подільським звичаєм випроводження в поле плугатаря та радів хлібові «від зайчика». Із вдячністю згадує М. Стельмах просвою сім'ю – подоляків. «Мати перша в світі навчила мене любити роси, легенький ранковий туман», «вона першою показала, як плаче од радості дерево, коли надходить весна» [5, 67]. З особливою теплою говорить митець і про своїх діда й бабу, плеканців подільського краю: «Жодна крихітка житейського бруду не виповзла з двору моїх дідів, недобре слово з їхніх вуст не торкнулась жодної людини» [5, 23].

Акціонально романи М. Стельмаха «прописані» в подільських селах. «Велика рідня» зображує події в рідному селі письменника Дяківці. У романі змальовано побут Поділля, його звичаї, традиції та фольклор індивідуальне й «ройове» життя мешканців краю. Події громадянської війни покладені в основу експресивного та лаконічного роману «Кров людська – не водиця», що відобразив реалії

тогочасної дійсності села Новобугівка. Природа в цьому творі – один із центральних образів. Інколи автор вказує, що природа ця є саме подільською: «Тут, між високими, як дуби подільськими глеками, примостилась старенька, облуплена дощами і часом столярня» [4, II, 40]. Впродовж усього твору автор уживає подільські топоніми, вказуючи на місце дії: «Пізнім смерканням з Літинецьких лісів, не поспішаючи, вирушив загін Круп'яка» [4, II, 103]. Зображуючи конкретну ситуацію, автор розповідає про подільські звичаї: «Тільки закінчилась пісня, як почувся сміх і дівчата почали розбігатися, бо на вулиці і справді з'явилися парубки, а ввечері на Поділлі не дозволено ніде стрічатися хлопцям і дівчатам, окрім хати» [4, II, 260].

Аналіз дібраного матеріалу дає підстави для низки висновків. У лірика А. Малишка і лірика та епіка М. Стельмаха концепт локального Подніпров'я чи Поділля включається в метаобраз України. Через тему «малої вітчизни» письменники майстерно передали щиру й чисту любов до України в цілому, патріотичну відданість рідній землі. Результати й висновки розвідки окреслюють перспективні наукові напрямки для дослідження літературної етноімагології «малих вітчизн» у творчості А. Малишка і М. Стельмаха.

Список використаної літератури

1. Колесса Ф. Українська усна словесність / Філярет Колесса. — Л. : Накладом фонду «Учітеся, брати мої», 1938. — 644 с.
2. Малишко А. С. Далекі орбіти: Вибрані твори / А. С. Малишко. — К. : Криниця, 2004. — 608 с.
3. Павличко Д. Сонця і правди сурмач / Д. Павличко // Малишко А. Твори: В 10 т. — К. : Дніпро, 1972—1974. — Т. 1. — 1972. — С. 5—82.
4. Стельмах М. П. Твори: в 7-ми томах / М. П. Стельмах. — К. : Дніпро, 1982—1983. — Т. 2. — 1982. — 592 с.
5. Стельмах М. П. Гуси-лебеді летять... Щедрий вечір / М. П. Стельмах. — К. : Веселка, 1971. — 324 с.

И. О. ОЛИЙНИК

ОБРАЗ «МАЛОЙ РОДИНЫ» В ТВОРЧЕСТВЕ А. МАЛЫШКО И М. СТЕЛЬМАХА

Статья посвящена эстетическому функционированию литературных образов «малых родин» в творчестве А. Малышко и М. Стэльмаха. Отмечаются аспекты художественной презентации образов поднепровской и подольской природы, обрядов местных жителей, роль фольклора.

Ключевые слова: Украина, «малая родина», текст, тема, символ, образ.

I. OLIJNYK

IMAGE OF «SMALL FATHERLAND» IN THE WORKS A. MALYSHKO AND M. STELMAKHA

Article is dedicated to aesthetic functioning of literary images of «small fatherlands» in the works of A. Malyshko and M. Stelmakh. The aspects of artistic presentation of images of Dnieper and Podolska nature, customs of local people, and the role of folklore are emphasized.

Key words: Ukraine, text, «small fatherland», topic, symbol, image.

Стаття надійшла до редколегії 12.12.2013 р.